

احیای گنج معارف قرآنی از گنج موسوعه‌های تفسیری

با تولید فرهنگ‌های موضوعی تفسیری در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

عبدالرحیم نصری*
nasri@noornet.net

اشاره

تولید نرم‌افزارهای فرهنگ موضوعی «تبیان» و «المیزان» و همسان‌سازی ساختاری و محتوایی آن دو در «فرهنگ موضوعی تبیان و المیزان»، گامی در جهت احیای گنج معارف قرآنی از گنج موسوعه‌های تفسیری است. ضرورت استفاده از روش موضوعی، در دسته‌بندی مطالب نهفته است. امیدافزایی در رسیدن به مطلوب، افزایش ضریب یادسپاری ذهنی، کامل‌تر شدن دایره اطلاعات و فرایند پژوهش با ارائه نظام جانی، از مزایای آن است. جامعیت تفسیر تبیان و اهمیت تفسیر المیزان، دلیل عمده رویکرد به این دو تفسیر برای انجام کار موضوعی است. با اتصال تفاسیری چون مجمع البیان به این مجموعه، نیاز کاربران، تأمین و از اثرگذاری جنبه تقریبی نیز استفاده خواهد شد.

کلیدواژه‌گان: فرهنگ موضوعی، تفسیر تبیان، المیزان، مجمع البیان.

* دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث و عضو سابق گروه قرآن مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

مقدمه

ارائه فرهنگ موضوعی قرآن کریم، آرزویی دیرین برای قرآن‌پژوهان بوده و هست. گروه قرآن مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، بر این باور بود که برای عملی کردن این آرزو، باید تجربه‌ای بیندوزد که خود نمونه‌ای از فرهنگ موضوعی متناسب با قرآن باشد و سپس، وارد کار فرهنگ موضوعی قرآن شود. بر این اساس، ابتدا تهیه فرهنگ موضوعی دو تفسیر گران سنگ در دستور کار قرار گرفت؛ تفسیر التبیان شیخ طوسی (ره) (۳۸۵-۴۶۰ق) از متقدمان، و تفسیر المیزان علامه طباطبایی (ره) (۱۲۸۱-۱۳۶۱ش) از متأخران. فرهنگ موضوعی تفسیر التبیان، طی چندین سال پژوهش، در سال ۱۳۸۸ تولید شد و در پی آن، فرهنگ موضوعی تفسیر المیزان، در سال ۱۳۹۲ به جامعه قرآن‌پژوهان تقدیم گردید.

به لطف خداوند متان، این تجربه زرین با ادغام و همسان‌سازی ساختاری و محتوایی این دو فرهنگ در سال ۱۳۹۵، کامل‌تر شد و علاوه، ارائه آن در محیط کاربری جدید، بر غنای آن افزود.

سرانجام در سال ۱۳۹۷ عرضه فرهنگ موضوعی قرآن کریم در محیط وب، تحقق یافت و هم‌اکنون جامعه قرآنی از طریق پایگاه جامع قرآنی (quran.inoor.ir) به این فرهنگستان دسترسی دارد.

این نوشتار، بر آن است تا نخست، نگاهی کلی به ضرورت و مزایای فرهنگ‌های موضوعی داشته باشد و سپس، در حد امکان، از روند تولید فرهنگ‌های موضوعی قرآنی و تفسیری، تحلیلی گزارش‌گونه ارائه نماید.

ضرورت روش موضوعی

ضرورت استفاده از این شیوه، در ضرورت خردسازی و دسته‌بندی منظم موسوعه‌ها و آثار فخیم و پرمراجعه، نهفته است؛ آثاری چون: بحار الأنوار، جواهر الکلام و تفسیر المیزان، نباید در همان قالب کتابی و با مجلدات بالا باقی بمانند؛ بلکه دسته‌بندی، کوچک‌سازی و تنظیم آنها در قالب‌های دیگر ضرورت دارد؛ از طرف دیگر، این آثار ارزشمند، در بسیاری از موارد، سلسله موضوعات و عناوین جاری آنها مربوط به متونی بلند و طولانی است که شایسته است، چه به صورت مکتوب و چه به صورت نرم‌افزاری، در قطعات کوچک‌تری دسته‌بندی شده تا هم دامنه فهرست موضوعات مورد نیاز کاربران بالا رود و هم دسترسی به مطالب آسان‌تر و دقیق‌تر شود.

مزایای روش موضوعی

برخی مزایای این روش، عبارت است از: دسترسی به محتوای

متون از طریق چکیده‌نویسی‌های محققان مرکز و پیمودن بخش قابل توجهی از فرایند پژوهش توسط آنها، ارتباط مستقیم با موضوعات کتب، حداقل بودن پاسخ‌های بی‌ربط در مقایسه با سایر روش‌ها و نیز اعمال سیستم نظام‌های جانبی.

از دیگر مزایای این شیوه، مواجهه تدریجی و منظم با عناوین و در پی آن، امیدافزایی در رسیدن به مطلوب، افزایش ضریب یادسپاری ذهنی، کامل‌تر شدن دایره اطلاعاتی کاربر و نیز کامل‌تر شدن فرایند پژوهش با ارائه نظام جانبی است که در ذیل، توضیح مختصری داده می‌شود:

۱. امیدافزایی در رسیدن به مطلوب

مواجهه پلکانی، دسته‌بندی‌شده و منظم با عناوین و مطالب، از دیگر مزایای این روش است. روبه‌رو شدن با انبوه اطلاعات در برنامه‌های لفظی، نه تنها مشکلی را حل نمی‌کند، بلکه گاهی کاربر را از پیمودن ادامه مسیر، مأیوس می‌سازد؛ چراکه وی به دنبال دسترسی سریع، آسان، دقیق و شفاف به مطلوب خود است؛ اما اینک با انبوهی از اطلاعات بی‌ربط که صرفاً اشتراک در املائی لفظی، محور اتصال آنها شده، مواجه است؛ (۱) اما در روش موضوعی، ورود آغازین از یک واژه کلیدی شروع می‌گردد و سپس، با ورود به فهرست نمایه‌های همان کلیدواژه، پی‌گیری

می‌شود و پس از آنکه کاربر نمایه مورد نظر خود را یافت و امید به رسیدن مطلوب برای او افزون شد، وارد فضای موضوعات مرتبط با نمایه خویش می‌شود و در حقیقت، همان کاری که در برنامه‌های لفظی با محدودسازی دامنه برای حذف اطلاعات غیرمرتبط صورت می‌گرفت، در اینجا با حذف موضوعات بی‌ربط، به صورت تدریجی سامان می‌پذیرد.

۲. افزایش ضریب یادسپاری ذهنی

از طرفی، برای انسجام و نظم‌دادن به مطالب ذهن، این روش از بهترین روش‌هاست؛ چراکه ذهن برای حفظ مطالب، نیاز به کدگذاری، فشرده‌سازی و دیدن سامانه منظم عناوین و اطلاعات با هم دارد؛ یعنی پیوستگی مطالب و اینکه سرشاخه بحث به کجا متصل است و زیرشاخه‌ها تا کجا پیش می‌رود، در این روش، هویداست و این، کمک بسیار خوبی برای افزایش ضریب یادسپاری ذهنی است.

۳. کامل‌ترشدن دایره اطلاعات کاربر

در بسیاری از موارد، نمایه‌ها و موضوعات بسیار محدودی از یک کلیدواژه در ذهن ماست؛ ولی با ورود به فهرست نمایه‌ها و موضوعات مرتبط، ناخودآگاه اذعان می‌کنیم که اگر وارد این

مسیر نمی‌شدیم، چه بسیار مطالب و فروع لازم و مفیدی را که اصلاً به ذهن ما نیامده بود، به راحتی آنها را از دست می‌دادیم. در حقیقت، دایره اطلاعاتی کاربران با ورود به این سامانه، کامل‌تر و در عین حال، منظم‌تر و دقیق‌تر می‌شود؛ به عنوان مثال، در بحث «اعجاز»، چند نمایه‌ای که ابتدائاً به ذهن می‌رسد، (۲) عبارت است از: «معنای اعجاز»، «اعجاز قرآن»، «اعجاز پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله)» و «اعجاز سایر انبیاء (علیهم‌السلام)»؛ اما با مراجعه به نرم‌افزار فرهنگ موضوعی تفسیر تیبان و المیزان، با نوشتن کلیدواژه «الإعجاز» در نوار بالای فهرست کلیدواژگان و جست‌وجوی آن، با ۷۴ نمایه، در ۹۸ موضوع برای اعجاز، روبه‌رو می‌شویم که حدود ۲۵ برابر اطلاعات اولیه ماست و ابواب تازه‌ای از اعجاز‌پژوهی را در این دو تفسیر پیش روی ما باز می‌کند.

۴. کامل‌ترشدن فرایند پژوهش با نظام جانبی

در فرهنگ‌های موضوعی، در کنار فهرست کلیدواژگان، نمایه‌ها و موضوعات، بخشی با عنوان «نظام‌های جانبی» قرار داده شده است که مهم‌ترین بخش آن - که در محیط‌های کاربری جدید، مثل محیط فرهنگ موضوعی تفسیر تیبان و المیزان نیز به طور مستقل حفظ شده - «مرتبطات» مربوط به هر واژه است. (۳) اهمیت نقش مرتبطات در فرایند پژوهش، بدان جهت است که در فرهنگ‌های موضوعی، ما صرفاً به دنبال یک موضوع به‌تنهایی و جدای از هم‌نشینان آن نیستیم؛ بلکه فرایند پژوهش، وقتی کامل‌تر می‌شود که علاوه بر یافتن موضوع مورد نظر، بتوانیم به مرتبطات آن هم دست یابیم. مرتبطات، به مثابه بستگان یک واژه است؛ یعنی شامل: هم‌خانواده‌ها، مصادیق، جمع (یا جمع‌ها)، حالات و ویژگی‌ها، احکام مربوط به آن و... می‌شود؛ حتی از باب «یعرف الأشياء بأضدادها»، اضداد یک کلیدواژه را نیز شامل است. با شناخت مرتبطات یک واژه، چه مرتبط لفظی و چه معنوی، شناخت بیشتر، دقیق‌تر و به‌مراتب کامل‌تری از موضوع حاصل می‌شود؛ مثلاً اگر در فرهنگ موضوعی تفسیر تیبان و المیزان، کلیدواژه «الأرض» را در نظر بگیریم و بخش مرتبطات را فعال کنیم، کلماتی نظیر: «الأنفال»، «الإحياء»، «التراب»، «الجبل» را در بخش «مرتبط معنوی» و واژگانی مثل: «أرض السواد»، «أهل الأرض» و «الأرضون» را در بخش «مرتبط لفظی» نشان می‌دهد و با ادامه مسیر پژوهش از طریق این مرتبطات، فرایند تحقیق به پایان خود نزدیک‌تر می‌شود. همچنین، با استفاده از سیستم مترادفات و مشترکات معنوی، کاربرد کلیدواژگان دقیق‌تر و کاربری می‌شود.

تولید نرم‌افزار فرهنگ موضوعی
در بخش قرآن، با تفسیر تیبان آغاز
گردید و سپس، با تفسیر المیزان
پی‌گرفته شد و با ادغام ساختاری و
محتوایی آن دو در محیط کاربری
جدید، سامان بهتر و دقیق‌تری یافت.
دلیل شروع کار موضوعی با این دو
تفسیر، جامعیت و اهمیت ویژه آنها
برای کاربران است

معیار گزینش تفاسیر برای فرهنگ موضوعی

چنان که در مقدمه گذشت، تولید نرم‌افزار فرهنگ موضوعی در بخش قرآن، با تفسیر تبیان آغاز گردید و سپس، با تفسیر المیزان پی‌گرفته شد و با ادغام ساختاری و محتوایی آن دو در محیط کاربری جدید، سامان بهتر و دقیق‌تری یافت. دلیل شروع کار موضوعی با این دو تفسیر، جامعیت و اهمیت ویژه آنها برای کاربران است که جداگانه به هریک اشاره می‌شود.

الف. اهمیت تفسیر التبیان

تفسیر التبیان، نخستین تفسیر فراگیر شیعه است که در موضوعات مختلف علوم قرآنی، مانند: قرائت، لغت، اعراب، نزول، نظم، نسخ، محکم و متشابه و... در آن به‌گونه‌ای اجتهادی و دقیق سخن به میان آمده است.

این تفسیر، گسترده‌ترین تفسیر شیعی بوده که به ردّ عقاید مخالفان و اثبات آرای کلامی و فقهی امامیه پرداخته است. تا زمان شیخ طوسی، دانشمندان امامیه، تفسیری جامع که مشتمل بر بیشتر مباحث تفسیر و علوم قرآن باشد، تألیف ننموده بودند. ایشان گام نخست را برداشت و تبیان را نگاشت. بدین جهت، می‌توان وی را پیشوا و امام مفسران شیعه دانست.

با توجه به اینکه هدف شیخ، ارائه تفسیر جامعی از قرآن بوده، تلاش کرده تا شیوه‌ای کامل در تفسیر اتخاذ کند. از این رو، مباحث فراگیر در تبیان را می‌توان چنین برشمرد:

۱. ارائه مباحث لغوی و اشتقاق صرفی از منابع و مصادر اصیل؛
۲. استفاده از روش تفسیر قرآن به قرآن و روایی؛
۳. نقد و بررسی آرای تفسیری مفسرانی همچون طبری و جابلی؛
۴. طرح مباحث کلامی مذهب شیعه با دلیل و برهان؛
۵. پاسخ‌گویی به آرای کلامی انحرافی مذاهب گوناگون، مانند: معتزله، مجبره (اشاعره)، مشبیه، مجسمه، خوارج، یهود، نصاری و دیگران.

این ویژگی‌ها در تفسیر تبیان، گروه قرآن را بر آن داشت تا جهت اطلاع‌رسانی بهتر از محتوا و شیوه تفسیر، آن را در دستور کار خود قرار دهد و از آنجاکه روش موضوعی، از بهترین روش‌های موجود برای استخراج مطالب و ارائه منظم و مفید آنهاست، تصمیم بر این شد که مطالب و مباحث آن، صفحه‌به‌صفحه و حتی سطر به سطر به صورت دقیق، مطالعه و در قالب موضوعاتی مناسب (به عنوان چکیده متن)، گویا و فراگیر ارائه گردد.

تولید معاجم موضوعی تفسیری
در عین ارزشمندی، در حقیقت،
مقدمه‌ای بود برای کار بزرگ‌تری
به نام «فرهنگ موضوعی آیات
قرآن» یا همان «فرهنگستان قرآن».
این مهم، در دو بخش عربی و
فارسی پی‌گرفته شد و نسخه آغازین
آن در سال ۱۳۹۷ بر روی پایگاه
جامع قرآنی قرار گرفت

پیشنهاد

این تفسیر از جهت قدمت و سایر جهاتی که بیان شد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و لازم بود کار موضوعی جداگانه‌ای روی آن انجام شود؛ اما به اندازه تفسیری مثل مجمع البیان مرحوم طبرسی (۴۶۸-۵۴۸ق) مورد اقبال قرآن‌پژوهان و به‌ویژه اهل سنت نبوده و نیست. از طرفی، مطالب تفسیر مجمع البیان، ناظر به تفسیر تبیان نیز هست. از این رو، بهتر است که در آینده، این کار سترگ، روی تفسیر مجمع البیان نیز انجام شود و اطلاعات آن به برنامه «فرهنگ موضوعی تفسیر تبیان و المیزان» متصل گردد؛ تا ضمن حفظ نزدیکی محتوایی به تفسیر تبیان و بهره‌وری از داده‌های آن، معیار «اقبال کاربران» نیز تأمین و از اثرگذاری جنبه تقریبی (۴) آن نیز استفاده شود.

برای توضیح بیشتر، توجه خوانندگان محترم را به مقایسه‌ای اجمالی بین دو تفسیر تبیان و مجمع البیان، از نظر یکی از اندیشمندان تفسیر و علوم قرآن جلب می‌نماییم:

«تفسیر مجمع البیان، برگرفته از تفسیر تبیان است؛ چراکه وی از میان تمام تفاسیر آن عصر، تنها تفسیر تبیان شیخ طوسی را به دلیل جامعیت آن می‌پسندد؛ اما بر آن اعتراض دارد که منظم نیست و در مباحث ادبی و نیز در رسایی برخی مطالب، خلل دارد.

ج. اهمیت ادغام دو برنامه

ارائه این دو برنامه به صورت مستقل، مزیت خاص خود را داشت؛ اما کاربران برای دستیابی به پژوهش‌های تفسیری خود، ناچار بودند به دو برنامه مراجعه کنند. از طرفی، پس از تجربیات آغازین، ضرورت داشت که در محتوا و ساختار دو نرم‌افزار، بازنگری اجمالی صورت گیرد تا ضمن برطرف شدن کاستی‌های گزارش شده، هر دو همسان و ادغام شوند و امکان مقایسه هم‌زمان این دو تفسیر ارزشمند نیز فراهم گردد و یک فرهنگ موضوعی تفسیری و جامع (از نظر ساختار و محتوا) فراهم شود و کاربران به جای استفاده از دو برنامه، از یک برنامه استفاده نمایند.

فرهنگ موضوعی آیات قرآن (فرهنگستان قرآن)

تولید معاجم موضوعی تفسیری در عین ارزشمندی، در حقیقت، مقدمه‌ای بود برای کار بزرگ‌تری به نام «فرهنگ موضوعی آیات قرآن» یا همان «فرهنگستان قرآن». این مهم، در دو بخش عربی و فارسی پی‌گرفته شد و نسخه آغازین آن در سال ۱۳۹۷ بر روی پایگاه جامع قرآنی قرار گرفت.

ماهیت و اهمیت فرهنگستان قرآن

اهمیت کار موضوعی در باره قرآن، بر کسی پوشیده نیست. قرآن کریم آنگاه تازگی و حیات‌بخشی‌اش روشن می‌شود که پاسخ‌گویی

به همین جهت، این تفسیر جای خود را در دل‌ها به دست نیاورد و طبرسی نیز به تهذیب و اصلاح آن پرداخت و تفسیر مجمع البیان را نوشت (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱: ۷۵).

وی در این اثر به مطالب تبیان اکتفا نکرده؛ بلکه مباحثی از جمله ادبیات، گاهی شأن نزول و مباحث دیگر را بر آن افزود و گاهی نیز به تصحیح مطالب شیخ پرداخت. از این‌رو، مجمع البیان مانند تفسیر تبیان است؛ با این تفاوت که در بررسی لغات و ادبیات، دقت بیشتری به خرج داده و شواهد فراوان از جمله اشعار عرب را بر آن افزوده است. نکته مهم‌تر این است که تفسیر مجمع البیان، هر بخش را با ترتیب و عنوان جداگانه‌ای بیان کرده و مباحث لغت، شأن نزول، حجت، قرائات، تفسیر و غیره کاملاً از هم جدا شده است. این ویژگی، در تفسیر تبیان یافت نمی‌شود.

دانشمندان اهل سنت، از جمله ذهبی در التفسیر و المفسرون (ذهبی، ج ۲: ۱۰۴) و شیخ محمود شلتوت، مفتی اسبق مصر، در مقدمه‌ای که بر مجمع البیان نوشته (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳)، این کتاب را از نظر نظم و محتوا از ارزشمندترین تفاسیر دانسته‌اند (علوی مهر، ۱۳۸۴: ۲۴۵).

ب. اهمیت تفسیر المیزان

اهمیت تفسیر المیزان، بر کسی پوشیده نیست. به طور خلاصه، عمده‌ترین ویژگی‌های آن عبارت است از:

۱. به‌کارگیری شیوه تفسیر قرآن به قرآن؛
۲. غلبه روحیه اعتدال و توازن به همراه تفکر برهانی؛
۳. روزآمدی تفسیر با پاسخ‌گویی به شبهات؛
۴. ارائه چهره‌ای اجتماعی از اسلام با مطرح کردن مباحث اجتماعی آن؛
۵. توجه به دیدگاه‌های دیگران با نقد منصفانه آنان؛
۶. نگرش موضوعی به مباحث قرآن کریم.

این ویژگی‌ها به همراه توسعه و گسترش مباحث، سبب فراوانی مطالب و درهم‌تنیدگی آنها شده است. به همین سبب، دسترسی پژوهشگر به مطالب مورد نظر خود، از طریق سوره‌ها و آیات، بسیار دشوار می‌باشد.

برای حل این معضل و نظر به اهمیت و ضرورت اطلاع‌رسانی تفسیر المیزان به روش‌های گوناگون و نیز با توجه به تجربه قبلی که در فرهنگ موضوعی تفسیر التبیان به دست آمده بود، معجم موضوعی المیزان در دستور کار گروه قرآن قرار گرفت.

آن در همه زمینه‌ها و موضوعات و مطابق همه اعصار و امصار، نمایان گردد. مراجعه موضوعی به قرآن و فهم اولیه آن، به دو شیوه امکان‌پذیر است؛ یکی آنکه این آیه یا این دسته از آیات، به چه موضوع یا موضوعاتی اشاره دارند و به عبارت دیگر، چه موضوعاتی در دل آنها نهفته است و می‌توان از آنها برداشت کارشناسانه داشت. دوم آنکه موضوع خاصی که در ذهن یک قرآن‌پژوه است، در چه آیاتی یافت می‌شود؛ یعنی در یک مرحله، داروشناسی قرآنی فرامی‌گیریم و در مرحله‌ای دیگر، به سراغ دارو و درمان قرآنی جهت درد روزمره فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فردی و جمعی خود می‌رویم. نتیجه چنین پیمایشی نیز بستگی به برخورد کارشناسانه با این کتاب وزین دارد.

«فرهنگ موضوعی قرآن»، در حقیقت تلاشی کارشناسی‌شده در هر دو جهت است؛ یعنی با استفاده از چندین منبع معتبر عربی و فارسی، هر آیه به عنوان یا عناوین و در حقیقت، به موضوع یا موضوعات استخراج‌شده از آن، متصل شده و داروشناسی قرآنی به قرآن‌پژوهان یاد داده می‌شود و در مقابل نیز هر موضوعی که به فرهنگستان داده شود، آیات مربوط به آن را فهرست می‌کند و بدین ترتیب، درمان‌گری قرآنی نیز بیش از پیش به جامعه جهانی، رخ می‌نماید؛ به عنوان مثال، گاهی این سؤال پیش می‌آید که «در چه آیاتی از قرآن، بحث معاد جسمانی مطرح شده است؟» روشن است که با جست‌وجوی لفظی در نرم‌افزارهای پیشرفته‌ای چون نسخه ۳ «جامع تفاسیر نور»، جواب این سؤال به دست نمی‌آید؛ چه آنکه ما در اینجا در پی یافتن یک موضوع خاص (مثل معاد جسمانی) هستیم؛ ولی جست‌وجوی ما در برنامه‌ای است که

مراجعه موضوعی به قرآن و فهم اولیه آن، به دو شیوه امکان‌پذیر است؛ یکی آنکه این آیه یا این دسته از آیات، به چه موضوع یا موضوعاتی اشاره دارند و به عبارت دیگر، چه موضوعاتی در دل آنها نهفته است و می‌توان از آنها برداشت کارشناسانه داشت. دوم آنکه موضوع خاصی که در ذهن یک قرآن‌پژوه است، در چه آیاتی یافت می‌شود

صرفاً با الفاظ سروکار دارد. در فرهنگ‌های موضوعی مثل نرم‌افزار «فرهنگ موضوعی تفسیر تبیان و المیزان» نیز نمی‌توان پاسخ روشن و کاملی برای این سؤال یافت؛ چراکه هرچند این نرم‌افزار برای موضوع‌یابی ساخته شده، اما این‌گونه نرم‌افزارها، بر محور تفسیر تبیان و المیزان است و روشن است که جواب سؤال ما را صرفاً در همین محدوده خواهد داد؛ ولی با مراجعه به پایگاه جامع قرآنی و یک جست‌وجوی ساده در بخش فرهنگ موضوعی آیات قرآن، آمار و فهرست کامل این آیات را می‌یابیم و افزون بر آن، چون در این پایگاه، آیات قرآن به تفاسیر فریقین نیز متصل است، بدون مراجعه به برنامه دیگری، هم‌زمان تفسیر این آیات را نیز می‌توانیم ببینیم. امید آنکه با استفاده از منابع بیشتر عربی و فارسی در آینده، بر غنای این فرهنگستان پرمایه افزوده شود.

اینک، پس از این توضیح مختصر، به معرفی هریک از فرهنگستان‌های عربی و فارسی به صورت جداگانه می‌پردازیم.

الف. فرهنگستان عربی

درختواره بخش عربی، بر اساس پنج منبع، کار شده و در بیست‌وپنج گروه تنظیم گردیده است و بالغ بر چهل‌هزار عنوان (شاخه و زیرشاخه) می‌باشد. منابع کارشده عبارت‌اند از:

پی‌نوشت‌ها

۱. به همین جهت، محدودسازی دامنه پژوهش، ضرورت پیدا کرده و تقریباً در همه نرم‌افزارهای نور، چنین امکانی وجود دارد؛ اما در عین حال، این، همه راه نیست و هنوز تا رسیدن به مطلوب، فاصله است و بخشی از این فاصله را می‌توان با معاجم موضوعی کم کرد.

۲. ناگفته پیداست که در افراد مختلف، مقدار اطلاعات اولیه نیز متفاوت است؛ اما در عین حال، اندوخته ذهنی همه افراد، در مقایسه با آنچه معاجم موضوعی در اختیار کاربران می‌گذارند، اندک است؛ زیرا این، کار یک گروه فعال و متخصص در مدتی نسبتاً طولانی بر روی موضوعی خاص است؛ یعنی نتیجه ذهن یک نفر در یک مدت نسبتاً کوتاه که ممکن است از طرفی متخصص نبوده و از سوی دیگر پراکنده در موضوعات مشتت و ناهمگون نیز باشد، نیست.

۳. برخلاف فرهنگ‌ها و برنامه‌های لفظی، در فرهنگ‌های موضوعی، کلیدواژه اصالت ذاتی برای کاربر ندارد؛ بلکه نشانه و معبری برای موضوع مورد نظر است؛ یعنی ممکن است نهایتاً متنی که شامل موضوع مورد نظر ماست و ما از طریق کلیدواژه و نمایه، بدان رسیده‌ایم، هیچ لفظی از کلیدواژه در آن نباشد؛ بلکه کل آن متن، به موضوع مورد جست‌وجو اشاره داشته باشد.

۴. نزدیک‌سازی شیعه و سنی به یکدیگر.

منابع

۱. پایگاه جامع قرآنی: quran.inoor.ir
۲. ذهبی، محمد حسین. بی‌تا. التفسیر و المفسرون. بیروت.
۳. طبرسی، فضل‌بن‌حسن. ۱۳۷۲ ش. مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: ناصر خسرو، چاپ سوم.
۴. علوی‌مهر، حسین. ۱۳۸۴ ش. آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران. قم: مرکز جهانی علوم اسلامی، چاپ اول.
۵. نرم‌افزار «فرهنگ موضوعی تفسیر تبیان و المیزان». تولید مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی. قسمت «در باره نرم‌افزار».

۱. معجم المعانی، محمد بسام رشدی الزین، ۱ جلد، عربی؛

۲. الفهرس الموضوعی لآیات القرآن الکریم، محمد عوض العائدی، ۳ جلد، عربی؛

۳. الفهرس الموضوعی لآیات القرآن، محمد محمدیان، ۳ جلد، عربی؛

۴. الکشاف الموضوعی للقرآن الکریم، دار القرآن الکریم، ۵ جلد، عربی؛

۵. معجم الأعلام و الموضوعات فی القرآن الکریم، عبدالصبور المرزوق، ۴ جلد، عربی.

اسامی گروه‌های این بخش، عبارت‌اند از: الأشخاص، الأمکنة، الأزمنة، الفئات و القبائل، الوقائع و الحوادث، الجمادات، الحيوانات، النباتات، الأعضاء و الجوارح، الأعداد و الجهات، الکتب، الألوان، الأديان و المذاهب، المهن و الحرف، الأطعمة و الأشربة، الأحكام الفقهية، السماء و الأرض، السیاسی و الإجتماعی، العلائق و النسب، أسماء الله و أوصافه، المفاهیم.

ب. فرهنگستان فارسی

درختواره بخش فارسی، بر اساس دو منبع کار شده و در بیست‌وشش گروه تنظیم گشته است و بالغ بر دویست‌هزار عنوان (شاخه و زیرشاخه) می‌باشد. منابع آن عبارت‌اند از:

۱. فرهنگ قرآن، هاشمی رفسنجانی، ۳۳ جلد، فارسی؛
۲. فروغ بی‌پایان: فهرست تفصیلی مفاهیم قرآن کریم، معادینخواه، ۱ جلد، فارسی.

اسامی گروه‌های این بخش نیز عبارت‌اند از: اشخاص، زمان‌ها، قبایل و گروه‌ها، حوادث و وقایع، جمادات، گیاهان، حیوانات، اعضا و جوارح، اعداد و جهات، کتاب‌ها، رنگ‌ها، ادیان و مذاهب، علوم و فنون، خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها، سیاسی و اجتماعی، تربیتی و اخلاقی، فقهی، آسمان و زمین، علمی و فرهنگی، اقتصادی، کیفیات و مزه‌ها، مقادیر و اندازه‌ها، روابط و نسبت‌ها، نام‌های خداوند، مفاهیم.

نکته

این برنامه، در هر دو بخش عربی و فارسی، مانند سایر کارهای موضوعی مرکز، دارای نظام ارجاعات و مرتبطات است؛ مثلاً کلمات «إبل»، «بعیر»، «جمل» و... با هم مرتبط شده‌اند و در ارجاعات نیز کلمه «کوبر» به «بیابان» ارجاع شده است. ■